

Selostus Nousiaisten kirkon kalkkimaalausten ja rakennusteknillisten konservointi- ja restaurointitöiden toteutuksesta vv. 1967-1968.

Viitaten Muinaistieteelliselle toimikunnalle elokuussa v. 1967 jättämäni mainittuja töitä koskevaan suunnitelmaan esitän tehtyjen töiden eri vaiheista ja työn lopputuloksesta seuraavaa.

Suurin osa kaikesta tehdystä työstä tehtiin seurakunnan oman työnjohdon ja paikallisen työvoiman toimesta lukuun ottamatta muutamien erikoisalojen töitä, kuten sähkö, lämpö jne., mitkä tehtiin asianomaisten liikkeiden ammattihenkilöiden toinena.

Aluksi seurakunnan työn johdosta vastasi kanttori Väinö Lujala ja myöhemmin pisimmän ja varsinaisen restaurointityövaiheen ajan suntio Leevi Aavikko. Heidän kanssaan samoin kuin tietysti seurakunnan restaurointitoimikunnan kanssa on allekirjoittanut yhdessä muiden Muinaistieteellisen toimikunnan eri asiantuntijoiden kanssa toimineet menestyksellisessä yhteistyössä.

Allekirjoittaneen suorittamissa ja valvomissa erikoistehtävissä on ollut apuna useita henkilöitä paikkakunnalta, joista mainittakoon suntio Aavikon lisäksi Mhrra Metsämaa ja Mhrra Pentti Pietarila Helsingistä.

V. 1967 syksyllä Muinaistieteellisen toimikunnan asiantuntijoiden suorittaman pohjantutkimuksen jälkeen ryhdyttiin lattiarakenteiden teräsbetonivalutöihin. Varsinainen työ valmistui juuri kun talven ankarat pakkaskuukaudet alkoivat. Tällöin tammi- ja helmikuussa kirkkoa jouduttiin pitämään lämpimänä öljykaminoiden avulla, mitkä juuri ja juuri kykenivät pitämään lämpötilan 0° C ja vähän sen yläpuolella, kun kaikki aukot oli tiiviisti tukittu. (Näissä oloissahan ilmanvaihdon pitäisi päin vastoin olla tehokas.) Samalla lämmityslaitte työnsi kaikki palamisjätteet kirkkosaliin ja betonivalusta syntynyt valtava kosteus imeytyi seinämuureihin ja pilareihin. Seurauksena oli holvi- ja seinäpintojen runsas nokeentuminen ja erittäin voimakas kosteuden tiivistyminen ja jäätyminen laastipinnoille. Erään virkamatkan yhteydessä kirkossa käydessäni jouduin mainitun tilanteen silminnäkijäksi, silloin esim. sakaristoon astuessa sai vaikutelman jääluoalasta monta senttiä paksuin

jähilepinnoin ja jopa jääpuikoin. Kun sitten kevättalvella kirkon uudet tehokkaat lämmityslaitteet alkoivat toimia sulii jää ja kondensoitua vesi alkoi valua noen kera pitkin holvipintoja. (Kts. valokuvaa sakariston valumista.)

Tässä yhteydessä haluaisinkin korostaa olevan erittäin valitettavaa, että kirkkojen restaurointitöiden eri tehtäviä ei ole aina onnistuttu toteuttamaan esim. vuodenaikaan nähden parhaana mahdollisena ajankohtana. Niinpä juuri kaikki suuret betonivalutyöt, mitkä liittyvät restaurointiohjelmaan pitäisi keskittää kevätke-sään, jolloin lämmityksen ja tuuletuksen vuoksi ei tarvitse ryhtyä aina puutteellisiin erikoisjärjestelyihin. Lisäksi olen sitä miel-tä, että lattiarakenteiden ja lämmitysmekanismien ratkaisut toteu-tetaan usein manerimaisesti ja niukalla pieteetillä nykyaikaisen rakennustekniikan saadessa vapaasti tehdä kovakouraisia muutoksia rakennuksen näiden osien konservoitavaksi tarkoitettuun alkuperäi-seen ilmeeseen.

SAKARISTO

Kalkkimaalausten tutkimus- ja restaurointityö aloitettiin sakaris-tosta. Sen holvista saatiin esille 3-4 peittävän valkoisen kalkki-maalikerroksen alta ja osittain rappauskerrosten alta, joita esiin-tyi holvivaippon halkeamissa ja ruoteissa, kellanpunaisella ja mustanharmaalla värillä tehtyjä primitiivisiä vertauskuvallisia kalkkimaalauksia. Ruoteissa on koristeena vuorotteleva tiilenpu-nainen, mustanharmaa ja valkoinen (pohjaväri) suorareunainen tai nuolenkärkimäinen poikkiraita. Täydellisenä tällainen koristelu on säilynyt vain luoteisruoteessa. Samoja värejä käyttäen on teh-ty holvivaippon maalaukset, missä esiintyy toistuvasti mm. Elämänpuuaihe runsaine hedelmineen. Näissä kuvissa nähdään mm. silhuettimaisia ratsastavia henkilöitä ja yksinäisiä tai toisiaan vastassa olevia miekkamiehiä. Tyypillistä on, että eräät henkilöt on pään tai koko vartalon osalta ympäröity punaisilla säteillä. Olen otaksunut tämän olevan kuvaustavassa merkinä mainittujen henkilöiden pyhydestä, kun taas muut ilman sädekehää olevat ovat pakana-vihollisia. Itävaipassa olevien erilaisten vertauskuvien joukosta kiintyy huomio mm. koristeelliseen ympyräiseen ristiku-vioon, jonka huipussa on lintu. Kuvio on näet tyypiltään jokseen-kin samanlainen kuin yhä vielä kirkon katonharjan päätyjen huipus-sa oleva risti haaroituvine käsineen.

Kaikki sakariston maalaukset restauroitiin väreillä erittäin vähäisessä määrin ja pintaa vahvistettiin kalkkivedellä. Samoin jätettiin lähes koskemattomaksi pohjoisseinästä löytynyt komerosyvennys perälautoineen ja tuohieristyksineen. Reunojen vähäisen korjauksen ja puhdistuksen jälkeen sen suojaksi asetettiin lasilevy. Sakariston alkuperäinen tiili- ja luonnonkiviladellmainen lattia jätettiin säilyneiltä osin sellaisenaan uuden päälle rakennetun puulattian alle. Sakariston länsiseinään v. 1901 puhkaistu uusi ikkuna muurattiin umpeen ja silloin myös itäseinälle ikkunasta papinoveksi muutettu keskiaikainen ikkuna rekonstruoitiin säilyneiden jäännösten perusteella. Tällä kohtaa ikkunan kaaresta lähtee suurehko halkeama holvivaippaan, mikä korjattiin. Sakariston seinät ja korjatut ruoteet sekä holvivaipat kalkkimaalattiin vanhaan tapaan valmistetulla ja sävytetyllä kalkkimaalilla.

KIRKKO

Kalkkimaalausten tutkimukset aloitettiin kirkossa keskilaivan läntisimmästä holvista, missä ennen työhön ryhtymistä olivat olleet urut ja minkä tutkimukset ja restaurointi oli tämän vuoksi jätetty tekemättä v. 1936 restaurointien yhteydessä. Mainitusta holvista saatiinkin usean peittävän 3-5 kalkkimaalikerroksen ja osittain halkeamien takia tehtyjen rappauskerrosten alta esille yhtäläistä koristemaalauksista kuin kirkon muistakin holveista on saatu esille aikaisempien tutkimusten yhteydessä. Ruodekoristelu, mikä oli säilynyt sangen katkelmallisena ja himmeänä oli runsaasti restauroitava vaikutelman säilyttämiseksi. Koristelu perustuu ristiin meneviin poikittaisiin väriltään tiilenpuna- ja valkoraitaiseen sekä mustanharmaa- ja valkoraitaiseen ruodejaotteluun. Holvivaippojen lännenpuoleisista kulmista löytyi katkelmallisia jäännöksiä koristemaalauksista, mutta täysin moitteettomasti on säilynyt vain länsi-ikkunan yläpuolella oleva kuvio. Myöskin sivulaivojen läntisimmistä pienoisholveista ja niiden vyökaarista saatiin restauroituna säilytetyksi niistä löytynyt koristelu. Näiden töiden yhteydessä todettiin myös, että kirkon holvien ruoteet ja mahdollisesti myös holvivaipat ovat olleet koristemaalattut tummanpunaisella värillä ehkä 1600-1700-luvulla. Värijäännökset esiintyvät päällekkäisyyksien välikerroksessa ja niitä oli jäänyt jäljelle pieninä saarekkeina rappauspinnalle v. 1880 ja v. 1936 tutkimusten yhteydessä. Pieni katkelma tällaista väriä jätettiin pohjoislaivan län-

siholvin ruoteeseen. Kaikki muut kirkon v. 1936 restauroidut holvit ja niiden maalaukset kuivapuhdistettiin OZ-liinoilla, vähäiset laastirikkoutumat korjattiin ja uusien paikkojen sekä vanhojen korjausten kirjavuutta patinoitiin ohuella kalkkivärillä.

Pilareiden ja seinien tutkimuksissa ei saatu esille paksun, suoran v. 1880 tehdyn rappauskerroksen alta keskiaikaisia maalauksia, vaikka niistä on maininta E.Nervanderin kertomuksessa. Hän kertoo tavanneensa mm. eteläseinässä asehuoneen oven yläpuolelta ihmis-kasvot, hakaristikuvion ja jopa kirjoitusta (in den om?). Täytyy otaksua, että rappauskäsittelyn pohjustuksessa tällaiset fragmen-tit ovat tulleet tuhotuksi. Sen sijaan todettiin sama mistä I. Kronqvist kertoo tutkimuksissaan 22.7.1935, että kirkon seinien yläosat on käsitelty tiilijäljittelymaalauksin.

Tätä maalausta löytyi kaikkialta kirkon seinien yläosista, mutta ei alempaa ja aina se oli säilyneenä vain tiilimuurauksen päälle maalattuna. Samalla tavalla oli myös maalattu pilareiden yläosat ikäänkuin tarkemmin rajautuakseen holvirappaukseen. Eteläseinässä länsipuolen viimeistä edellisessä traveessa tavattiin kuitenkin tiilimaalauksen lisäksi katkelma laajaa värialuetta luonnonkiven jäljitelmänä. Näiden tiilijäljittelymaalausten tämän kaltainen ja runsas esiintyminen muodostui perusteeksi Muinaistieteellisen toimikunnan eri asiantuntijoiden päätökselle, minkä seurauksena tehtiin tiilimaalausjäljitelmän osittaista rekonstruktiota seinäpinnoille, rajoittuen osapuilleen holviruoteiden päätteiden korkeudelle muualla seinissä paitsi länsioven ja asehuoneen oven seinien kohdalla, missä se ulottuu ikkunapenkin korkeudelle. Kaikkien kirkon ikkunoiden tultua alaosistaan umpeenmuuratuksi keskiaikaiseen korkeuteen ja lisäksi pohjoisseinällä avattujen tultua kokonaan umpeen muuratuksi nämä ja kaikki muut seinän osat rapattiin keskiaikaiseen tapaan ja maalattiin sävytetyllä kalkkimaalilla. Kuorin umpeen muurattuja keskiaikaisia ikkunoita avattiin ja ns. P.Henrikin kappelia varten puhkaistu aukko muurattiin umpeen rekonstruoiden siihen kaksi ikkunaa ja papinoven.

ASEHUONE

Holvin ruoteista ja seinän ja holvivaippon rajasta löytyi jäännöksiä koristemaalauksista, joiden väristä ei aluksi ollut selkoa. Maalausjäännökset näkyivät kellanharmaata kalkkipohjaa vaaleampina

viivoina, mutta niiden kuvioaihe oli hyvin todettavissa. Ruoteissa tiilisaumaa vastaava poikkiraita ja seinäkaarissa kolmiomainen hammastus, minkä lisäksi kaaren huippukohdassa holvivaippaan nouseva symmetrinen kasvimainen kuvio. Paikan päällä tekemieni tutkimusten perusteella, ettei väri sisällä kuparia ja lisäksi laboratorioissa (maist. A-M. Rinteen tutkimana), ettei se myöskään sisällä lyijyä oli pääteltävissä, että maalaukset on todennäköisesti tehty vähäisellä määrällä kirkkaanpunaista sinoberia sekoitettuna kalkkimaitoon, mistä on aiheutunut värin muuttuminen. Tämä koristemaalaus rekonstruoitiin käyttämällä sinoberin sijasta kirkasta ohutta Englanninpunaista väripulveria. Muuten asehuoneen holvi- ja seinäpinnot käsiteltiin kuten vastaavat pinnat sakaristossa ja kirkossa.

P. Henrikin sarkofagi-(kenotafin ?) siirto.

Alustavien tutkimusten mukaan tämä mustasta monesta kivipaadesta ja vaskilaatasta koottu sarkofagi olisi pyrittävä siirtämään nykyisessä runsaasti restauroidussa kokoonpanossaan kokonaisuutena alkuperäiseksi todetulle paikalleen kirkon pohjoisen puoleisen itäisimmän pilarin eteläsivuun. Näin sen vuoksi, ettei tässä yhteydessä ollut käytettävissä aikaa eikä varoja sarkofagin perusteelliseen konservointi- ja restaurointityöhön. Tällöin olisi ollut sarkofagi purettava osiin, kaikki kivessä esiintyvät myöhemmät sementtipaikkaukset ja mustan päällemaalauksen epäaito lisä poistettava ja uudelleen koottaessa suoritettava aitojen kiviosien vahvistaminen. Tutkimuksissa todettiin mm. että kiviosat ovat olleet ehkä 1600-luvulla maalatut sinivihreäksi ja ruusukkeet kirkkaan keltaisiksi. Sarkofagin kokonaisuutena siirtäminen todettiin useissa suunnitteluisissa vaikeaksi ottaen huomioon kiviladelman nykyinen lopulliseksi tarkoitettu montteeraus, sen epäkiinteys mm. kansilevy on katkenut sekä lisäksi kokonaisuuden suuri paino, esineen suuri arvo ja arkaluontoisuus. Ins. Narmalan kanssa käytyjen keskustelujen tuloksena mitoitettiin ja ryhdyttiin 12" hirsistä rakentamaan kuljetusalustaa sarkofagin sen hetkisen sijaintipaikan sokkelin alle poistamalla tarvittava osa tiilimuurausta. Hirret sidottiin toisiinsa rautapulteilla kiinteäksi kelkaksi. Kun sarkofagi kokonaisuudessaan lepäsi tällä hirsikelkalla, mikä puolestaan lepäsi lattialle tehdyn lankkuradan rautaputkirullien päällä, purettiin tiilisokkeli kokonaisuudessaan pois. Lisäksi sarkofagi peitettiin muovilla ja sidottiin kaikilta sivuiltaan kudoshihnoilla. Sarkofagin suora liikkumi-

nen kappelista kirkkoon oli vaivatonta, mutta tässä vaiheessa se oli käännettävä siten, että reliikkiaukko saatiin itään päin ja samalla kuljetusalustan rullien lankutusta oli alennettava. Erityisen vaikeaksi ja vaaralliseksi muodostui viimeinen vaihe, kun sarkofagi jo oli alkuperäisellä paikallaan, mutta hirsikelkkamme rakennetta oli ryhdyttävä keventämään ja samalla pyrittävä sakofagi laskemaan ^{alle} ~~alle rakennettavalle~~ alkuperäisiin keskiaikaisiin sokkelirakenteisiin liittyviin murauxiin. Useista äärimmäisen kriittisistä tilanteista huolimatta sarkofagin siirto onnistui kokonaisuutena hyvin. Saumojen liikkumiseen oli varauduttu ja sen seurauksena osittaiseen öljykittausten ja muutamien sementtipaikkausten irtoamiseen. Nämä jäljet kunnostettiin liimalla ja mustanharmaalla vahahartsikitillä. Kappelissa sarkofagin sisällä ollut maa ei sisältänyt mitään muuta kuin rakentamisjätteitä ja luun sirun, minkä tri C.J. Gardberg mainitsee myöskin kertomuksessaan. Nykyisessä sijaintipaikassaan sarkofagin pohja täytettiin noin lattiatasoon hiekalla ja sisäpuoliset ja ulkopuoliset saumat tehtiin kalkkilaastilla.

Krusifiksi asetettiin nykyisessä asussaan puhdistuksen jälkeen triumfikaareen ja saarnatuoli koottiin etelänpuoleiseen kulmaan sekä täydennettiin nykyisen montteerauksen edellyttämällä tavalla, jalustan, kaiteen, ja peilien osalta. Sen nykyisen päällemaalaus-asun mukaisesti väritettiin myös tehdyt uudet osat.

Kirkon keskiaikaiset rautaiset kynttiläkruunut konservoitiin hra G. Östmanin toimesta Louhisaassa ja sijoitettiin kirkkoon. Muista taide-esineiden restauroinneista olen jättänyt Muinaistieteelliselle toimikunnalle ja Nousiaisten seurakunnalle erillisen ehdotuksen työsuunnitelmaksi. Tässä yhteydessä on kuitenkin vielä erityisesti mainittava, että kirkon kellotapulissa säilytettävänä olleeseen keskiaikaiseen kastemaljaan tehtiin kuvanveisto-opiskelija Helena Pylkkäsen valvonnassa ja mittapiirustusten mukaan Saarisen kivi-veistämöllä Helsingissä uusi maljaosa. Vanhasta maljasta oli pohja jäljellä, mistä voitiin todeta osa muotoa, lisävertailuja ja yhtäläisyyksiä tehtiin Lemun kirkon kastemaljan kanssa. Tarvittavan kiven kävimme yhdessä valitsemassa Förbyn vanhalta kalkkikivilouhokselta ja tšekäläisenä kalkkikivenä on myös pidettävä alkuperäistä kastemaljan kiveä. Tämän työn kustansivat kaksi lahjoittajaa Nousi-

aisista ja kastemalja sijoitettiin kirkkoon saarnatuolin läheisyyteen, mutta parempi paikka olisi kuorin pohjoissivulla.

Lopputoteamuksena kalkkimaalausten restaurointityöstä esittäisin vielä muutamia näkökohtia, mitkä ovat työn aikana tulleet todetuksi. Mikäli rakennustutkimus on todennut sakariston ja kirkon nykyisten holvien tulleen rakennetuksi 1300-luvun lopulla voidaan maalauskoristelun katsoa tehdyn samaan aikaan, sillä väripinta on tehty välittömästi alkuperäiselle rappauskäsittely- ja kalkkimaalipinnalle, mikä hyvin imeytyen ja kestäväksi muodostuu yleensä vain mainituissa olosuhteissa. Tulosta voidaan pitää märkä- ja kuivapohjaisen kalkkimaalauksen sekamuotona. Puuttumatta tässä yhteydessä enempää maalausten aiheisiin tahtoisin sakariston kuvista esittämäni käsityksen lisäksi todeta, että kirkon puolella lukuisissa holveissa eri muunnoksina esiintyvä (Nervanderin linnuksi ja Wennervirran palmettimaiseksi mainitsema) koristeaihe on käsitykseni mukaan tyylitelty, symbolinen avautuva siemen, verso, kasvin aiheen eli kasvun alku, mikä tällaisenaan lisäksi sopii tärkeäksi kristilliseksi vertauskuvaksi. Lisäksi olen aiheita tarkastellessani varmistunut ajatuksesta, ettei täällä mikään ole koristeen vuoksi (lukuun ottamatta ruoteita), vaan jokaisella aiheella on syvällisempi vertauskuvallinen arvo yksityisine piirteineen.

Asehuoneen maalaukset ovat kirkon maalauksia myöhäisemmät.

Veikko Kiljunen

Veikko Kiljunen

taideteosten konservaattori